

Голові Науково-консультативної ради
При Верховному Суді
ГУЛЬКО Б.

На ваш запит від 08.11.2022 р. з питання надання висновку щодо доктринального тлумачення Глави 90 ЦК України (спадковий договір) повідомляємо наступне.

Експерти передусім наголошують, що зазначений розділ Цивільного кодексу України містить суттєві прогалини, логічну суперечливість між нормами закону, що робить його застосування проблематичним, зокрема у судовій практиці. Вихід вбачається в використанні принципу верховенства права.

Так, по-перше, логічне тлумачення ст.ст.1302,1308 ЦК України дозволяє дійти висновку, що в першій статті мова йде про зобов'язання набувача за спадковим договором виконувати розпорядження відчужувача, які здійснюються за його життя, і лише в разі смерті останнього він набуває право власності на його майно. Зазначений висновок підтверджують приписи частини першої статті 1308 ЦК України: спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу відчужувача у разі невиконання набувачем його розпоряджень.

По-друге, логічний аналіз ст. 1302 та ст.1307 ЦК України спрямовую правозастосовувача тлумачити зазначені статті як інший аспект здійснення набувачем своїх обов'язків перед відчужувачем, а саме: вчинення певної дії майнового або немайнового характеру не тільки до відкриття спадщини, але й після її відкриття. В цьому випадку контроль за виконанням спадкового договору після смерті відчужувача вже буде здійснювати особа, яку він призначить. У разі відсутності такої особи контроль за виконанням спадкового договору повинен здійснювати нотаріус за місцем відкриття спадщини.

І саме в такій ситуації можна констатувати наявність прогалини у правовому регулюванні юридичних наслідків для набувача, якщо він після смерті відчужувача неналежним чином виконає свої обов'язки з виконання спадкового договору. Зрозуміло, що у цьому випадку отримання набувачем майна останнього є порушенням ним умов спадкового договору буде суперечити таким засадам цивільного законодавства, як справедливість, добросовісність та розумність (ч.6 ст.3 ЦК України).

В зв'язку з зазначеним, для вирішення питань, викладених у запиті, на думку експертів, слід керуватись принципом верховенства права.

По першому питанню: Чи є право відчужувача на розірвання спадкового договору нерозривно пов'язаним з його особою?

За поширеною думкою, спадковий договір є двостороннім, відплатним, консенсуальним та алеаторним правочином, який містить окремі елементи зобов'язального права. На думку експертів, предметом спадкового договору виступають саме визначені договором дії майнового або немайнового характеру, які має виконати набувач до відкриття спадщини чи після її відкриття. Передача ж майна у власність виступає як його винагорода за правомірні дії з виконання умов договору.

Право відчужувача на розірвання спадкового договору не є нерозривно пов'язаним з його особою. Це випливає з аналізу ст.1207 ЦК України, коли відчужувач має право делегувати свої повноваження контролю особі, яку він призначить, і яка після смерті відчужувача повинна здійснювати нагляд за виконанням набувачем умов спадкового договору. У разі відсутності такої особи контроль за виконанням спадкового договору повинен здійснювати нотаріус за місцем відкриття спадщини. Зрозуміло, що право на розірвання договору з необхідністю впливає з функції контролю за його виконанням, як наслідок встановлення у процесі здійснення контролю факту порушення набувачем своїх зобов'язань за спадковим договором. Інакше кажучи, законодавець імперативно встановив необхідність існування контролю за виконанням спадкового договору навіть за відсутності спеціального розпорядження відчужувача (покладено на нотаріуса), а отже і можливості його розірвання.

По другому та третьому питанню: Чи входить до складу спадщини право відчужувача на розірвання спадкового договору у разі його смерті? Чи входить до складу спадщини право відчужувача на розірвання спадкового договору у разі його смерті тільки у випадку невиконання набувачем обов'язків, виконання яких мало відбутися після смерті відчужувача?

Відповідно до ст.1218 ЦК України, до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. При відповіді на перше питання зазначалось, що повноваження контролю за здійснення набувачем умов спадкового договору належало відчужувачу, яке він здійснював безпосередньо до моменту смерті та опосередковано після його смерті - спеціально призначеній особі або нотаріусу. Повноваження контролю не припинились внаслідок смерті відчужувача, оскільки у випадку відсутності спеціально призначеної для контролю особи такі повноваження, згідно ч.3 ст.1307 ЦК України, переходять до компетенції нотаріуса. Відповідно право на розірвання договору також залишилось серед повноважень нотаріуса як реакція на встановлений ним у процесі здійснення контролю факт порушення набувачем своїх зобов'язань за спадковим договором. В протилежному випадку втрачає

сенс існування нормативного припису щодо здійснення нотаріусом контролю за виконанням спадкового договору.

Право відчужувача на розірвання спадкового договору у разі його смерті входить до складу спадщини тільки у випадку невиконання набувачем обов'язків, виконання яких мало відбутися після смерті відчужувача. Зазначене слідує з телеологічного тлумачення ст.1302 ЦК України, згідно якої метою укладення спадкового договору є виконання набувачем розпорядження відчужувача. Отже, порушення ним своїх зобов'язань матиме наслідками розірвання спадкового договору (ч.1 ст.611 ЦК України).

Що стосується судової практики, яка, в свою чергу, ґрунтується на приписах ст.1308 ЦК України, відповідно до якої ініціатива з розірвання спадкового договору належить лише відчужувачу та набувачу, то вона, на думку експертів, суперечить принципу верховенства права. Як зазначалось вище, основними засадами принципу верховенства права, зокрема в галузі цивільних відносин, є справедливість, добросовісність та розумність (ч.6 ст.3 ЦК України). Відповідно до ст.124 Конституції України, суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права. Аналогічна за змістом норма міститься у Законі України «Про судоустрій та статус суддів»: «Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» (ст.2 Закону).

Науково-правові експерти:

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, академік НАПрН України,
заступник директора з наукової роботи
Інституту держави і права імені
В.М. Корецького НАН України

Онiщенко Н. М.

старший науковий співробітник
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук,
член Науково-консультативної ради
при Верховному Суді у 2011-2021 р.р.

Богiнiч О. Л.